

[0026] REAKSJES EN OANFOLLINGEN OP: KRINE BOELEN, HWANNEAR WURDT DE SKREAUNE "R" YN IT FRYSK UTSPRUTSEN?

Yn in fan in hûdfol wurk tsjûgjend artikel yn de earste jiergong fan dit orgaen (side 45-48, 59-64) hat Krine Boelens de bidingsten foar al of net útsprekken fan de r yn it Frysk, foaral yn it Dongeradielster Frysk, neigien en safolle as dwaenlik wie bisocht to forklearjen. In beuzichheit, dy't neifolging fortsjinnet en net allinne foar de r, ek net allinne foar de Dongeradielen. Boelens hat pionierswurk levere yn dit stik en hy is him goed biwust, dat soks needsakelik réaksje opropt en oanfolling freget (s. 45). As réaksje en oanfolling is it ûndersteande dan ek bidoeld en hja sille slaen sawol op it systeem fan B. syn ûndersyk as op 'e fynsten sels.

Neidat B. earst de net fan in konsonant biselskippe r yn an-, in- en auslaut bisprutsen hat, giet er oer ta it bihandeljen fan de r-yn forbining-mei-in-konsonant. As wy dy konsonant x neame, kinne wy dus sizze, hy bisprekt de xr- en de rx-forbiningen. Foar in rx hâldt B. sawol de an- as de inlautsjende rj. Wy leauwe, dat men dy net op ien rychje sette kin, om't de j yn rj- (bg. rjocht) ús gjin konsonant taliket, dy yn *earje* (dus de -rj-) wol. Dat liket oannimlik to wêzen as wy sjogge, dat der yn it Frysk oars ek alhiel gjin anlautsjende rx- foarkomt, sels gjin r + w en de w is ommers yn biskate sin de j syn neistbisteande. Wy leauwe, dat B. him hjir fan it skriftbyld misliede litten hat (s. 46, 64) en sille ús bitinken bisykje to stypjen mei hwat hjirnei aenst folge sil oer de implosion-explosion-kwestje.

Wy hawwe sûnder it to wollen B. syn terminology al kreas oernommen. B. past nammentlik de bigripen an-, in- en auslaut ta op phoneemforbiningen. Dat is om ûnderskate reden minder praktysk. It hat sels wezentlike biswieren. Net om't men út hwat J. Marouzeau oer an-, in- en auslaut to sizzen hat yn syn *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien* (Paris 1951) konkludearje kin, dat dy bigripen net slaen kinne op phoneem-forbiningen. It stiet ommers elk

frij om nije termen to skeppen of om de bitsjutting fan âlde út to wreidzjen as dat forantwurde is. Mar by B wurdt ûnder inlaut eat forstien, dat, as wy it implosion-explosionkritearium der op tapasse, trije bitsjuttingen kriget, sa't wy sjen sille. Dat laet ta bg. in foar in Germanist tige kurieuze stelling, dat yn it Frysk sr foarkomt yn de inlaut! B. hat hjir effen forgetten, dat deselde stavering brûkt wurde kin foar dingen dy't út in biskaet eachweid wei wolris alhiel forskillende wearde hawwe kinne.

It wurdt tiid, dat wy klearrichheit jowe oer hwat wy bidoele en dêrta mei tsjinje hwat Ferdinand de Saussure yn it diel Principes de phonologie fan syn Cours de linguistique générale (Paris, 1949⁴) seit oer Le phonème dans la chaîne parlée (s.77-95). Yn § 2 dêrfan, geande oer L'implosion et l'explosion seit er;

"quand on prononce un groupe *appa*, on perçoit une différence entre "les deux *p*, dont l'un correspond à une fermeture, le second à une ouverture" (s.79). ... "On a appelé la fermeture *implosion* et l'ouverture *explosion*; un *p* est dit *implosif* (*p̤*) ou *explosif* (*p̥*)" (s. 80).

Dat jowt dus foar forbiningen fan twa phonemen 4 mooglikheden: $1^0 <>$, $2^0 ><$, $3^0 <<$, $4^0 >>$ (s. 83). Nou B. syn 'inlaut'-foarbylden. Earst fan -xr-; wy fine: húsriem, fabryk. Resp. dus in $><$ - en in $<<$ -foarbyld. Dan fan -rx-; wy fine. fuorje (s. 60), barmke (s. 47). Resp. dus in $><$ - en in $>>$ -foarbyld.

Om' e selde reden, hwerom't men by de echte inlaut bg. fan s foarbylden as geseur en taske leaver mijne sil, soene men hjir ek mar better eksimpels as fabryk en barmke weilitte: hja hawwe presiis itselde karakter as resp in 'anlautsjend' en in 'auslautsjend' foarbyld.

Oanslutend by it foargeande soene wy dus it neikommende skema opsette kinne en de fan it Frysk net brûkte theoretyske mooglikheden dêrby tusken klammerkes sette:

	'anlaut'	'inlaut'	'auslaut'
x + r	$\begin{smallmatrix} << \\ \text{xr-} \end{smallmatrix}$	$\begin{smallmatrix} >< \\ \text{-xr-} \end{smallmatrix}$	$\begin{smallmatrix} >> \\ \text{(-xr)} \end{smallmatrix}$
r + x	$\begin{smallmatrix} << \\ \text{(rx-)} \end{smallmatrix}$	$\begin{smallmatrix} >< \\ \text{-rx-} \end{smallmatrix}$	$\begin{smallmatrix} >> \\ \text{-r̥x̥} \end{smallmatrix}$

It hat troch de risseltaten bliken dien dat it ûndersyk it meast sin hie foar de r + x. Dêrom hie it goed west, dat B. in skema opset hie fan de mooglikheden fan fokalysk formidden dy't dy forbining hat; de 'anlaut' foel dêr dan fansels al direkt by wei. Trochdat B. dat net dien hat, koe it barre lykas nou bard is, dat der him mooglikheden ûntkamen, relaesjes tusken 'inlaut'- en 'auslaut'-mooglikheden forburgen bleauwen en giin brûkbere basis foar forbining mei oare dialekten út dit artikel foar it ljocht kaem, sa't wy nei dit manko oanfolle to hawwen biwize kinne. Alderearst sille wy hjir sa'n skema jaen. De rubryk foar de inlaut sil bifetsje a) it diel dat ophâldt mei r (dat fansels ek, lykas ek by b, út mear as ien wurdlied bistean kin) b) it diel dat bigjint mei x. Dêrby moat tocht wurde om it fokalisme flak foar de r en flak nei de x:

	'inlaut'	'auslaut'
diel op - r	diel bigjinnend mei x-	
1. syllabe mei $\emptyset$	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	syllabe mei $\emptyset$
2. koartfokalige syllabe	syll.mei $\emptyset$	koartfok. syll.
3. koartfok. syllabe	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	
4. syllabe mei lange a	syll.mei $\emptyset$	syll.m. lange a
5. syllabe mei lange a	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	
6. syll.mei fallend twalûd	syll.mei $\emptyset$	syll.m. f. 2-lûd
7. syll.mei fallend twalûd	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	
8. syll.mei opgeand twalûd	syll.mei $\emptyset$	syll.m. o. 2-lûd
9. syll.mei opgeand twalûd	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	
10. yn de lêste fan mear syll. $\emptyset$	yn de earste fan mear syll. $\emptyset$ ¹⁾	
11. yn de lêste fan mear syll. $\emptyset$	syll.mei oar lûd as $\emptyset$	

¹⁾ ûnder biskate bitingsten kin ien syllabe genôch wêze.

Foarbylden. Boelens hat syn foarbylden fordiel yn dy mei de *r* foar in d, t, z, s, n en l, en dy foar oare konsonanten, dy't wy resp. groep A en groep B neame sille. Omt de 1 gjin biskate ynfloed op de *r* like to hawwen, hawwe wy dêr meastal ek in foarbyld fan jown. Wy hâlde ús dus oan Boelens syn yndieling sûnder lykwols úthâlde to wollen dat dy by ús foarbylden lykopgean soe mei resp. net en wol útsprekken fan de *r*.

Hjir binne se dan:

'inlaut'			'auslaut'
A (<i>r</i> foar d, t, z, s, n of l)	B (<i>r</i> foar oare bylûden)	A	B
1. gerdyn, forlern	karwei, forfelend	skjirkert	ûntbrekt
2. marse, Perzen, kerlen	harpe, merje	hert, kerl	berm
parlefinkje			
3. mardy, tartonne, Per-	arbeidzje		
zysk, parsop, farnoft,			
tarlucht			
4. kaerte, waerle	waerbirjocht	kaert	waerm
5. waersiik, waerlanke	waerboarch		
6. akkoarte, pûrlegrap,	hierbitelje, oerbi-	akkoart	ûntbrekt
learzens	folke		
7. sûrstal, pûrlilk,	skearwinkel, oerwurk		
oerlizze			
8. fierte, hoarle	foarke	koart	koark
9. poarteam, skuorlape	buorwiif, foarkeamer		
10. hynderseleksje	bûterfabryk		
11. wetterdaem, wetterlân	modderfet		

Opm. It hat gjin sin om dizze foarbylden op 'e útspraak fan de *r* to forgelykjen mei Boelens syn útkomsten, omt dy haedsaeklik slaen op 'e Dongeradielen, ek al omt ús foarbylden dan oanfolle wurde moasten foar alle konsonanten. Wol hat it sin to wizen op 'e foardielen dy't it meitsjen fan in systeem ynhawwe; hja blike al út de tige biheinde yllustraesje dy't wy joun hawwe fan it systeem:

a) op dizze wize litte alle Fryske dialekten har oersichtlik mei-

inoar forgelykje op it punt fan de r-útspraek;

b) de 'inlaut'-groep A3, dy't wy ryklik yllustrearre hawwe, is Boelens totaal ûntkommen, mar moast wol nei foaren komme út 'e birekkening;

c) trochdat wy 'in'- en 'auslaut' nêst elkoar sette, sjogge wy, dat de forklearring foar it feit, dat wy yn B6 en B10 fan de 'inlaut' gjin oare foarbylden fine kinne as gearsettingen, leit yn de omstandichheit, dat wy ûnder de 'auslaut' twaris in déficit moetsje, resp. it twadde en it earste 'ûntbrekt'.

Losse opmerkingen:

by s. 45: Boelens seit "*frjemd* en *frjeon* litte byneed wol de 'j' net de 'r' slûpe:". Is it net earder sa, dat *frjeon* byneed de 'j' hâldt? Der meije ús ûnbikende dialekten mei *frjeon* wêze, dat it meartal *freon* seit, docht dochs ek wol in bytsje bliken út de lêste staveringsfornijing.

by s. 46: Boelens neamt de forbiningen -vr- en -zr- yn 'ivrich' en 'izren', dy't wy leaver 'iivrich' en 'iizren' of 'iv'rich' en 'iz'ren' stavere hiene, en seit, it binne 'combinaesjes út de Anlaut net bikend'. Né, earst al net omt hja dêrmei foldogge oan de algemiene regel dat yn 't Frysk gjin wurden mei v of z begjinne en twad omt de -vr- en -zr- hjir, ôftocht fan dy regel, ûntstien binne út syncope.

Boelens suggerearret, dat sommige Friezen fan de wurden (de staving is foar rekken fan B.) 'keardel, roerdend, reardom' yn 'e útspraek de r, oaren de d forsleaukje, m.o.w. dat of r of d assimilearje soene. Wy leauwe, dat allinne mar fan de r sein wurde kin dat er assimilearret en dan yn de neamde foarbylden allinne yn 'keardel'. De oare wurden binne misstaveringen. Hja moatte skreaun wurde of 'roerend, rearom', hwat etymologysk goed is en ek oerienkomt mei guon har útspraek, of 'roedend, readom', hwer't de etymologyske r forwiksele is mei d, dy't secundair wer ta r wurde kin, sa't men oarsom hearre kin 'hja bearen' foar oarspronklik 'hja beaden'.

'rz' komt net foar, seit Boelens. Hoe dan mei bearzen, learzens ensfh.? De reden dat yn *Perzen*, *Perzysk*, *perzik* (njonken persik) de r wol heard wurdt, kin lizze yn it feit dat dy wurden fan *frjemd* komôf binne en licht to farsk om har by it Fryske konsonantisme oan to sluten, dat der wol rs fan meitsje soe mei stomme r.

by s. 48: Boelens wol de stelling fordigenje: 'de 'rh' is gjin Fryske konsonanteforbining op groun fan de omstandichheit, dat hja noch yn de anlaut noch yn de auslaut foarkomt. Mar hoe dan mei rw, rg en rb?

by s. 60. Boelens seit: 'De 'rch' komt allinne yn 'e auslaut foar'. Wy binne dat net alhiel mei B iens, mar is er dat mei himsels iens? Op side 47 fine wy jitte as foarbylden fan inlaut: 'erchje, mûlterchje, barchje'.

Ljouwert

T. Hoekema.